

Carol van Nijnatten

A.R. Boerwinkel & A. De Bruyne (red.), *De ezel en de steen. Over psychoanalyse en herhaling*. Amsterdam: Boom, 2003. ISBN 9053528989, 112 blz., € 15,50.

Herhaling is een fundamenteel gegeven van het (menselijk) leven. Herkenning van ritme in de muziek en gezichten van andere mensen is pas mogelijk door herhaling. Herhaling van dezelfde patronen staat ook aan de basis van het leven: de evolutie kenmerkt zich door herhaling van wat gunstig is voor de ontwikkeling. Door een ander na te doen, proberen we te worden zoals een ander en verwerven we een identiteit. Herhaling is in de psychoanalytische theorie en in de theorie van de behandeling een centraal concept.

In zes opstellen gaan vijf therapeuten en een cultureel antropoloog in op het belang van dit begrip. Ik wil in deze bespreking vooral ingaan op het belang van het concept voor de psychotherapeutische praktijk. Ik sla met alle plezier het antropologisch artikel over dat in een bombastische en volstrekt onleesbare stijl ingaat op de herhaling van vervlakkende tendensen in de postmoderne westerse culturen en hoe randculturen in Kongo zich van deze westerse beschavingsgolven proberen te bevrijden.

Het circulaire karakter van de theorie is een van de vele punten waarop de psychoanalytische theorie afwijkt van de andere grote theorieën over ontwikkeling, die meestal uitgaan van een lineair model. Een interessant aspect van de twijfel die het postmodernisme en constructivisme over de vooruitgang heeft gezaaid, is de herwaardering van het circulaire denken. Freud ging ervan uit dat het menselijk leven steeds gecentreerd blijft rondom enkele fundamentele 'drives' en dat gedragingen in de loop van het leven niet veel meer zijn dan herhalingen van die originele krachten in een andere gedaante. In dat opzicht is de theorie van Freud een conservatieve theorie: de mens wil het liefst terugkeren naar de situatie waaruit hij afkomstig is. Recente bevindingen uit de neurologie lijken Freuds standpunt te bevestigen dat herhalingsdwang fylogenetisch is te verklaren en voortkomt uit aangeboren patronen. Bepaalde neuronale connecties zijn bij de geboorte meer ontwikkeld dan andere.

Freud ontdekte echter ook dat de herhalingsdwang verband houdt met een onvoldoende binding van opwinding. Hoe dat in zijn werk gaat, heeft Freud in zijn beroemde observatie 'Fort-Da' uitgelegd. Een jongetje gooit een klosje aan een draadje weg en roept beteuterd 'Fort'. Hij symboliseert met het weggoeien het weggaan van zijn moeder die daarbij die woorden waarschijnlijk heeft uitgesproken. Dan trekt hij het touwtje naar zich toe en roept met een blijde lach op het gezicht 'Da'. Hij stelt zich voor dat zijn moeder straks weer zal terugkomen, zoals zij dat waarschijnlijk ook met dat woord heeft gezegd. Het kind manipuleert letterlijk het weggaan en terugkomen van zijn moeder en integreert zo zijn emoties in zijn persoonlijkheid. Hetzelfde patroon zien we als kinderen avond na avond vragen om hetzelfde akelige sprookje voorgelezen te krijgen; ook zij worden dan door herhaling in staat gesteld zich in te leven in de emotioneel moeilijke situatie uit het sprookje.

Indien emoties die door bepaalde gebeurtenissen worden opgeroepen niet gebonden kunnen worden, blijven dezelfde emoties zich herhalen totdat ze alsnog gebonden kunnen worden. We spreken dan van een trauma. Zoals Vermote zegt: 'er zijn geen mentale patronen voorhanden om te vatten wat ons gebeurt' (p. 17). Dezelfde auteur beschrijft twee vormen van herhalingsdwang. In de klassieke herhalingsdwang wordt ervan uitgegaan dat er enige mentale verwerking is opgetreden, maar dat het lijkt op een starre herhaling van externe patronen zonder dat deze geïntegreerd zijn in de persoon. Mensen hebben zich bijvoorbeeld met bepaalde relatiepatronen geïdentificeerd maar deze zijn niet verwerkt.

Om de eigen identiteit bevestigd te zien, zal de persoon steeds op zoek gaan naar dezelfde patronen en bijvoorbeeld hardnekkig dezelfde foute partners kiezen. Bij de projectieve herhalingsdwang worden bepaalde gebeurtenissen of patronen steeds weer gezocht omdat ze niet eens psychisch zijn geworden en daaruit steeds moeten worden weg getransporteerd. Vermote legt uit dat deze elementen vervormen, zoals bij de projectie van een driehoek op een bol. Het gaat bij deze herhalingsdwang derhalve om niet-gementaliseerde elementen, zoals bij onverwerkt traumata. Elementen van dramatische en ingrijpende gebeurtenissen worden als te bedreigend afgesplitst en gaan dus geen onderdeel uitmaken van de identiteit. Deze elementen bevinden zich echter wel in de psyche en bewegen

zich daar als ‘satellieten’ rondom de persoon. Als oplossingsstrategie zoekt de persoon anderen die als ‘container’ van die elementen kunnen dienen.

In de behandeling van patiënten kan de herhaling juist weer gebruikt worden ter genezing. Letterlijke repetitie is niet het doel, maar met elke herhaling wordt een lichte verschuiving nagestreefd. Daarbij is steeds de inzet dat wat niet gementaliseerd kon worden alsnog met woorden of met andere middelen, zoals tekenen en drama, in de persoon te integreren. ‘Waar geen woorden zijn, komen daden’, zegt Nicolai (p. 43). De behandelaar probeert de patiënt te helpen (traumatische) elementen die een ongecontroleerde rol spelen in de psyche te verbaliseren. Daarmee komen ze niet geheel onder controle (zo naïef optimistisch zijn psychoanalytici niet), maar worden ze tot menselijke proporties gebracht. Daar waar de woorden komen, verdwijnen de daden.

De ezel en de steen is de neerslag van het jaarlijkse symposium van de twee Nederlandse Psychoanalytische organisaties. Elk jaar verschijnt er een bundel als deze. Meestal zijn dat helder geschreven opstellen over fenomenen die ook voor pedagogen interessant zijn. Deze bundel ‘herhaalt’ deze goede traditie in enkele artikelen. Helaas bevat de bundel ook enkele slecht geschreven stukken. Bovendien is het thema ‘herhaling’ vooral interessant voor klinici en nauwelijks voor opvoedkundigen, of het moet dan het artikel van Rexwinkel zijn. Zij beschrijft de alledaagse, zich herhalende patronen tussen ouder en kind als een ‘herhalingscontext’, waarin bij de problemen niet de baby of de ouder maar hun onderlinge relatie object van behandeling is. In hun interactie zijn moeder en kind gezamenlijk verantwoordelijk voor het ontstaan van nieuwe betekenissen. In deze co-constructies spelen ouders en baby aparte rollen maar in hun interactie herhalen zich patronen van ‘timing’, gezichtsuitdrukkingen en het regelen van afstand en nabijheid.

De ‘good enough’ ouder is attent op het kind en steeds beter in staat de reacties van de baby te herkennen en te voorspellen; de baby zal daarop steeds beter zijn ervaringen kunnen sturen door de ouder (met de ogen) op te zoeken of te vermijden. Dit geheel van ervaringen speelt zich in een affectieve context af en krijgt daardoor betekenis. Een perfecte imitatie in de herhaling zou niet bevorderlijk zijn voor de ontwikkeling en daarom zal de ouder de reacties op het kind steeds een beetje veranderen. Het kind kan in deze veilige context tegelijkertijd voortgang en constantie construeren en daarmee de verschillende gebeurtenissen en omstandigheden in zijn leven ordenen.